

Advies over de bijzondere opvang voor terroristen

Advies d.d. 25 september 2006

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Beoordeling van de rechtmatigheid	3
2.1 Rechtmatigheid van het regime	3
Plaatsing van minderjarigen; samenplaatsen met volwassenen	3
Samenplaatsing van verdachten en veroordeelden	4
Samenplaatsing van mannen en vrouwen	4
2.2 Rechtmatigheid van de selectie en plaatsing	5
Selectiecriteria	5
Plaatsing en verlenging; vergelijking met de EBI	6
2.3 Rechtmatigheid en doelstelling	7
Resocialisatie	8
Detentiefasering	8
Gemeenschappelijke activiteiten	8
Algemene bekendheid	8
Maatschappelijke consequenties	9
3. Incidentele opmerkingen	9
4. Conclusie	10
Bronvermelding	11

1. Inleiding

aanleiding

De regeling selectie, plaatsing en overplaatsing van gedetineerden (hierna de regeling) wordt aangepast in verband met de ingebruikneming van afzonderlijke afdelingen voor gedetineerden die worden verdacht van of zijn veroordeeld voor een terroristisch misdrijf, alsmede voor gedetineerden die radicale boodschappen verkondigen. Op grond van de gewijzigde regeling worden deze gedetineerden geplaatst op afdelingen met een individueel regime en een verhoogd beveiligingsniveau. De Raad is gevraagd om over de voorgestelde wijziging te adviseren.

terminologie

In de gewijzigde regeling en in de toelichting daarbij wordt meermalen gesproken over terroristen en terroristenafdeling. Deze terminologie is naar het oordeel van de Raad niet juist. De wet kent alleen terroristische misdrijven. De Raad is daarom van mening dat gedetineerden die worden verdacht van of zijn veroordeeld voor een terroristisch misdrijf niet zonder meer kunnen worden aangemerkt als terrorist. De Raad stelt voor om te spreken over verdachten van of veroordeelden voor terroristische misdrijven. Daarnaast vindt de Raad dat de terminologie nimmer kan worden gebruikt voor gedetineerden die wel een radicale boodschap verkondigen, doch niet zijn verdacht van of veroordeeld voor een terroristisch misdrijf.

In dit advies is omwille van de duidelijkheid aansluiting gezocht bij de terminologie van de conceptregeling, maar de Raad wijst verder gebruik ervan principieel af.

2. Beoordeling van de rechtmatigheid

2.1 Rechtmatigheid van het regime

De regeling is niet duidelijk over de mate waarin gedetineerden op een terroristenafdeling onderlinge contacten kunnen onderhouden. Het is vooralsnog onduidelijk in welke mate de gedetineerden in een individueel regime zullen verblijven¹. Daarbij tekent de Raad aan dat ook in een individueel regime frequent gezamenlijke activiteiten zijn toegestaan, zelfs zijn geboden. Met name wanneer gedetineerden langer op een terroristenafdeling verblijven, zullen gezamenlijke activiteiten aldus onvermijdelijk zijn. De Raad wijst in dit kader op enkele knelpunten inzake het samenplaatsen van verschillende categorieën gedetineerden.

Plaatsing van minderjarigen; samenplaatsen met volwassenen

De Raad merkt op dat artikel 37c van het Internationaal verdrag in zake de Rechten van het Kind (IVRK) het samenplaatsen van jeugdigen en volwassenen alleen toestaat als dat in het belang van het kind (minderjarige) is. Voor zover uit de thans voorgestelde wijziging voortvloeit dat ook personen onder de 18 jaar op een terroristenafdeling zullen worden geplaatst, geschiedt dit naar het inzicht van de Raad niet in het belang van het kind, zoals bedoeld in het IVRK. Naar het oordeel van de

¹ In onderdeel A van de toelichting wordt gesteld dat het capacitair gezien niet mogelijk is om alle gedetineerden op de terroristenafdeling in een individueel regime te plaatsen. Verwacht wordt dat meerdere gedetineerden aan gemeenschappelijke activiteiten zullen deelnemen.

Raad staat dit onderdeel van de voorgestelde regeling daarom op gespannen voet met artikel 37c IVRK.

In aanvulling hierop wordt in artikel 10 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke rechten (IVBPR) opgemerkt dat jeugdige overtreeders gescheiden van volwassenen dienen te worden ondergebracht en dat jeugdigen in overeenstemming met hun leeftijd en wettelijke staat worden behandeld. Ook verzet het verdrag zich tegen het samenplaatsen van jeugdige verdachten en volwassenen.

In de memorie van toelichting bij de Penitentiaire beginselenwet (Pbw) wordt opgemerkt dat jeugddetentie alleen in uiterste noodsituaties in een inrichting voor volwassenen ten uitvoer wordt gelegd. De Raad betwijfelt of er in dit kader sprake is van een dergelijke noodsituatie.

De Raad wijst er nadrukkelijk op dat de voorzieningen voor minderjarigen op een terroristenafdeling in overeenstemming moeten zijn met het gebruikelijke niveau van voorzieningen in een justitiële jeugdinrichting. De Raad spreekt de vrees uit dat dit in de praktijk niet of nauwelijks realiseerbaar zal blijken te zijn en dat daarmee opvoeding en resocialisatie van jeugdigen te zeer buiten beeld blijft². In dit kader wijst de Raad ook op de in het IVRK neergelegde inspanningsverplichting ten aanzien van minderjarigen³.

Samenplaatsing van verdachten en veroordeelden

Hoewel de Pbw een duidelijk onderscheid maakt tussen het huis van bewaring en de gevangenis, biedt artikel 9 Pbw de mogelijkheid om in bijzondere gevallen een inrichting tegelijkertijd als huis van bewaring en als gevangenis aan te wijzen. In zoverre is er geen bezwaar tegen de voorgestelde wijziging van de regeling. Wel waarschuwt de Raad voor de mogelijke negatieve gevolgen van het samenplaatsen van (jonge) verdachten en veroordeelden. De Raad bepleit om de scheiding tussen verdachten en veroordeelden in de praktijk zoveel mogelijk te handhaven⁴.

Samenplaatsing van mannen en vrouwen

De Pbw neemt de gescheiden onderbrenging van mannelijke en vrouwelijke gedetineerden als uitgangspunt. De memorie van toelichting maakt echter een uitzondering voor bijzondere opvang met een landelijke functie. Gemengde detentie is derhalve toegestaan. Wel bepleit de Raad het zoveel mogelijk separaat onderbrengen van de seksen. Vrouwen hebben daar behoefte aan, aldus de memorie van toelichting. Daarnaast kan ook op grond van de religieuze achtergrond van de gedetineerden behoefte aan gescheiden onderbrenging bestaan. Indien in de toekomst het

² Zie hierover ook artikel 11 lid 1 European Prison Rules: children under the age of 18 years should not be detained in a prison for adults, but in an establishment specially designed for the purpose.

³ De staat heeft op basis van artikel 19 IVRK de verplichting tot het nemen van passende wettelijke en bestuurlijke maatregelen en maatregelen op sociaal en opvoedkundig gebied, in het bijzonder zolang het kind onder de zorg van de staat zelf is geplaatst. Deze verplichting is tevens vastgelegd in artikel 2 lid 2 Bjj.

aantal terroristenafdelingen zou worden uitgebreid, acht de Raad een scheiding van de seksen noodzakelijk.

2.2 Rechtmatigheid van de selectie en plaatsing

Selectiecriteria

Het voorgestelde artikel 20a omschrijft de gronden voor plaatsing op een terroristenafdeling. De onderdelen a en b kwalificeren respectievelijk gedetineerden die worden verdacht van een terroristisch misdrijf en gedetineerden die voor een terroristisch misdrijf zijn veroordeeld.

De Raad wijst de plaatsing in een uitgebreid beveiligde afdeling, zoals de terroristenafdeling, louter op grond van een algemeen criterium af. De plaatsing in een regime met verzwaarde detentieomstandigheden vereist naar het oordeel van de Raad in ieder geval ook een aanleiding in de persoon van de gedetineerde.

De plaatsing op een terroristenafdeling geschiedt mede op grond van de selectiecriteria voor het individuele regime. Omdat deze criteria refereren aan persoonskenmerken lijkt de regeling tegemoet te komen aan het genoemde bezwaar. Echter, de nieuwe regeling voorziet ook in een wijziging van artikel 11, dat de selectiecriteria voor het individuele regime bevat. Aan het artikel wordt een nieuw criterium toegevoegd, dat verwijst naar het gepleegde delict of de verdenking van een delict. De Raad acht dit niet wenselijk. Een plaatsing in een individueel regime vormt een verzwaaring van de detentie die tot dusver uitsluitend op grond van persoonskenmerken, te weten de persoonlijkheid, het gedrag of andere persoonlijke omstandigheden, wordt toegepast. Deze criteria volstaan. In de persoon van de gedetineerde zal een aanleiding moeten worden gevonden om aan te nemen dat diens radicale denkbeelden een beheersrisico vormen of om te veronderstellen dat deze ongeschikt is voor algehele of beperkte gemeenschap.

Voorts merkt de Raad op dat de selectie voor andere afdelingen met een verhoogd beveiligingsniveau, zoals de extra beveiligde inrichting (EBI) en de landelijke afdeling voor beheersproblematische gedetineerden (l.a.b.g.) in belangrijke mate zijn gegrond op de selectiecriteria voor het individuele regime. De Raad vindt het ongewenst dat de selectiecriteria voor de EBI en de l.a.b.g. door de voorgestelde regeling terloops worden verruimd.

Onderdeel c van artikel 20a bevat een ruim gedefinieerd selectie criterium. De bepaling maakt het mogelijk om gedetineerden die voor of tijdens hun detentie radicale boodschappen hebben verspreid, op een terroristenafdeling te plaatsen⁵. Het is de Raad onduidelijk op grond van welke gegevens de gedetineerden kunnen worden geselecteerd. Hierdoor blijft het de vraag of de gegevens voldoende zwaarwegend

⁴ Ook artikel 10 lid 2a van het IVBPR stelt dat verdachten en veroordeelden alleen in uitzonderlijke gevallen kunnen worden samengeplaatst.

⁵ Het volledige criterium luidt: in de terroristenafdeling kunnen gedetineerden worden geplaatst die, voor of tijdens hun detentie een boodschap van radicalisering verkondigen of verspreiden daaronder mede begrepen wervingsactiviteiten voor doeleinden die in strijd zijn met de openbare orde en veiligheid dan wel de orde of veiligheid in de inrichting.

zijn voor plaatsing op een terroristenafdeling. Daarbij wijst de Raad ook op de noodzaak van duidelijke toetsingsnormen voor de bezwaarschriftprocedure en de beroepsrechtspraak.

De Raad waarschuwt ervoor dat het verkondigen en verspreiden van een radicale boodschap niet vanzelfsprekend een bedreiging voor de (openbare) orde en veiligheid meebrengen. In het aannemen hiervan schuilt het gevaar dat het aanhangen van een ideologie al snel wordt geïnterpreteerd als bedreiging. De Raad geeft daarom de voorkeur aan een zwaarder selectie criterium. Een criterium met een duidelijk verband tussen verspreiding van een radicale boodschap en terrorisme, vooral omdat de regeling ook van toepassing is op gedetineerden die niet worden verdacht van/zijn veroordeeld voor een terroristische misdrijf, maar die voorafgaand of tijdens de detentie een radicale boodschap hebben verspreid of verkondigd.

Plaatsing en verlenging; vergelijking met de EBI

Het regime van de terroristenafdeling vertoont nauwe overeenkomsten met het regime van de EBI, mede omdat beide afdelingen, in tegenstelling tot andere afdelingen met een individueel regime⁶, primair zijn gericht op het beperken van een maatschappelijk risico. Een vergelijking met de plaatsings- en verlengingsprocedure van de EBI ligt daarom voor de hand.

plaatsing

Op grond van artikel 26 lid 1 en lid 2 van de regeling gelden er aanvullende voorwaarden voor een plaatsing in de EBI. De selectieprocedure voor de terroristenafdelingen voorziet niet in soortgelijke voorwaarden. De Raad vindt aanvullende voorwaarden vanwege de aard van het regime en de kans op een langdurig verblijf op een terroristenafdeling wel noodzakelijk. Een zorgvuldige procedure vereist naar de mening van de Raad tenminste een beslissing van een selectieadviescommissie en het horen van de gedetineerde door de selectiefunctionaris.

verlenging

Een verlenging van het verblijf in de EBI wordt ieder halfjaar aan de hand van de vigerende voorschriften van artikel 26 lid 4 van de regeling beoordeeld. Op grond van de voorgestelde wijziging zal het verblijf van gedetineerden die zijn geplaatst op grond van artikel 20a onderdeel c van de regeling (verkondigen of verspreiden van radicale boodschappen), ieder twaalf maanden door de selectiefunctionaris worden beoordeeld. De Raad is van mening dat deze beslissing een met waarborgen omklede procedure vereist, die overeenkomt met de procedure voor de verlenging van een plaatsing in de EBI.

De Raad betreurt het dat het verblijf van gedetineerden die zijn geplaatst op grond van artikel 20a, onderdeel a of b (verdacht van of veroordeeld voor een terroristisch misdrijf), niet periodiek wordt getoetst. Daarbij heeft de Raad oog voor het feit dat er in beperkte mate beoordelingscriteria, zoals externe justitiële informatie

⁶ Andere afdelingen met een individueel regime, zoals de l.a.b.g., de f.o.b. a. of een b.i.b.a. richten zich vooral op het verminderen van een beheersrisico en/of het stabiliseren van de gedetineerde. Zodra mogelijk worden de gedetineerden overgeplaatst naar een inrichting of afdeling met een vrijer regime.

voor de beoordeling van de verlenging van het verblijf op de terroristenafdeling beschikbaar zijn, omdat de gedetineerden maar weinig gelegenheid zullen hebben om een radicale boodschap (buiten de inrichting) te verkondigen. De Raad adviseert nochtans om de periodieke toetsing wel in te voeren. Het gebrek aan beoordelingscriteria geeft naar de mening van de Raad aanleiding om de beëindiging van het verblijf ruimhartig toe te staan. Indien de ongewenste activiteiten na overplaatsing toch worden voortgezet, kan spoedig terugplaatsing naar een terroristenafdeling worden gerealiseerd.

In de voorgestelde regeling ontbreekt een bepaling overeenkomstig artikel 26 lid 6 van de regeling, waarin wordt voorgeschreven dat de directeur op grond van nieuwe feiten een voorstel tot overplaatsing aan de selectiefunctionaris kan richten. De Raad acht een dergelijke procedure wenselijk, omdat de directeur uit hoofde van zijn functie een waardevolle inschatting van de gedetineerde en de al of niet noodzakelijke verlenging van zijn verblijf kan maken.

Op grond van de bovenstaande overwegingen adviseert de Raad om de aanvullende bepalingen, zoals van toepassing op de EBI, in de regeling op te nemen. Daarbij merkt de Raad op dat ten gevolge van recente wetwijzigingen veel strafmaxima, waaronder de straffen voor misdrijven gepleegd met een terroristisch oogmerk, aanmerkelijk zijn verhoogd. Hierdoor ontstaat een reële kans dat gedetineerden een lange tijd op een terroristenafdeling zullen verblijven. De Raad acht dit een reden te meer om de bovengenoemde waarborgen in de regeling op te nemen.

2.3 Rechtmatigheid en doelstelling

Een beschouwing over de aard van het voorgestelde regime, in het bijzonder de daarin opgenomen beperkingen, maakt deel uit van de rechtmatigheidstoets. De Raad spreekt zich in die zin ook uit over de (veronderstelde) doelmatigheid van de voorgestelde regeling. Immers, op grond van het beginsel van minimale beperkingen worden de beperkende maatregelen pas gelegitimeerd door een maatschappelijke doelstelling, in dit geval de beveiliging van de samenleving tegen terroristische activiteiten.

De doelstelling van de nieuwe regeling is het voorkomen van contacten tussen gedetineerden met een terroristische achtergrond en andere categorieën gedetineerden, opdat (verdere) radicalisering van de andere gedetineerden wordt tegen gegaan. Omdat de toelichting bij de voorgestelde wijziging niet verder op de doelstelling ingaat, impliceert de regeling dat de bijzondere opvang effectief en noodzakelijk is ter voorkoming van radicalisering tijdens de detentie. De Raad mist onderbouwing van dit uitgangspunt, vooral omdat is gebleken dat in verschillende ons omringende landen de terroristen thans niet op afzonderlijke afdelingen worden ondergebracht⁷. De Raad wijst daarbij op het belang van nader onderzoek. Zolang er weinig bekend is over de effecten van al dan niet bijzondere opvang van terroristen

⁷ Het gaat om ons omringende landen zoals Duitsland, Engeland en Spanje, waar in het verleden meer ervaring met detentie van terroristen is opgedaan.

ten en het risico van (verdere) radicalisering, zowel bij de (veronderstelde) terroristen als van andere categorieën gedetineerden, bestaat de mogelijkheid dat plaatsing op een reguliere afdeling dezelfde of zelfs een gunstigere uitwerking heeft.

Resocialisatie

De bijzondere opvang van terroristen wordt beargumenteerd op grond van het gevaar voor de (openbare) orde en veiligheid. De Raad is aldus van mening dat het regime alleen gelegitimeerd kan worden indien er ook een inspanning wordt geleverd om dat maatschappelijke risico na de invrijheidsstelling te beperken. Het regime zou zich daarom niet alleen moeten richten op afzondering, maar ook op resocialisatie.

Detentiefasering

De voorgestelde regeling voorziet in detentiefasering voor gedetineerden op een terroristenafdeling. De nieuwe bepaling biedt naar het oordeel van de Raad echter weinig waarborgen voor een behoorlijke (re)integratie, omdat de gedetineerden pas bij een strafrestant van een jaar voor overplaatsing in aanmerking zullen komen⁸. De Raad ziet niet in waarom de termijn bij voorbaat is beperkt tot een jaar. Na een langdurig verblijf in een uitgebreid beveiligde inrichting en plaatsing in een individueel regime kan een langere termijn voor detentiefasering nodig zijn.

Gemeenschappelijke activiteiten

Hierboven is opgemerkt dat gezamenlijke activiteiten op de terroristenafdelingen onvermijdelijk zullen zijn. Hierdoor blijft de kans bestaan dat gedetineerden elkaar tijdens de gemeenschappelijke activiteiten kunnen steunen en versterken in hun denkbeelden, wat het tegengaan van de radicalisering bemoeilijkt. Dit risico van (verdere) radicalisering geldt in het bijzonder voor de minderjarigen, omdat zij in het algemeen meer vatbaar zijn voor beïnvloeding. Voorts acht de Raad het mogelijk dat gedetineerden zullen samenspannen om en bloc het personeel onder druk te zetten.

Voor zover de hier gesignaleerde risico's een reden zijn om het individuele regime voor langere periode strikt toe te passen, waarschuwt de Raad voor zogeheten *Isolationfolter*, die optreedt bij langdurige solitaire detentie.

Algemene bekendheid

De Raad acht de kans niet denkbeeldig dat de gedetineerden onder gelijkgezinden een hogere status verwerven, omdat de bijzondere opvang meer bekendheid aan hun detentie geeft en omdat hun aanzien als terrorist wordt benadrukt. Daarnaast kunnen de verzwaarde omstandigheden tijdens de detentie en de algemene bekendheid daaromtrent het beeld van martelaarschap, zowel bij de gedetineerde als

⁸ Een gedetineerde in de EBI komt met een strafrestant van anderhalf jaar voor detentiefasering in aanmerking.

bij de achterban, versterken.

Maatschappelijke consequenties

De afzonderlijke onderbrenging van gedetineerden met een terroristische achtergrond kan de afstand tussen deze gedetineerden en de maatschappij (verder) vergroten. Het gevoel er niet bij te horen, dat zowel bij gedetineerden als bij verschillende groeperingen in de vrije maatschappij leeft, kan naar verwachting worden versterkt door het bestaan van een bijzonder regime. De maatschappelijke participatie van deze gedetineerden en gelijkgestemden in de maatschappij kan daardoor verder worden bemoeilijkt.

3. Incidentele opmerkingen

Artikel 11

Door de voorgestelde wijziging worden er in het artikel twee gronden voor plaatsing in het individueel regime genoemd. De Raad wijst de toevoeging van nieuwe gronden af. Indien de wijziging niettemin toch wordt doorgevoerd, stelt de Raad voor om de gronden in afzonderlijk gerubriceerde onderdelen te plaatsen.

De woorden 'van het plegen' na 'de aard van het delict' kunnen vervallen. Voor zover de tekst daarna nog spreekt van 'plegen' stelt de Raad voor dit woord te vervangen door 'begaan', zodat verwarring met de juridische begrippen omtrent deelneming aan strafbare feiten wordt vermeden.

Artikel 16

Het bestaande artikel is geschreven voor de selectie en plaatsing van jong volwassenen in de leeftijd van 16 of 17 jaar. De voorgestelde wijziging voorziet in een bepaling inzake de plaatsing van minderjarigen met een terroristische achtergrond, waarbij wordt aangesloten bij de uitzonderingsbepaling van artikel 16. Het is onduidelijk of minderjarigen in de leeftijd vanaf 13 tot 15 ook onder de voorgestelde regeling vallen. De Raad adviseert de bepaling over plaatsing van minderjarigen met een terroristische achtergrond in een afzonderlijk artikel op te nemen.

Artikel 26a

De zinsnede 'die eenderde deel van de aan hem onherroepelijk opgelegde vrijheidsstraf of vrijheidsbenemende maatregel heeft ondergaan' vervangen door 'die eenderde deel van aan hem onherroepelijke opgelegde vrijheidstraf heeft ondergaan of die een vrijheidsbenemende maatregel opgelegd heeft gekregen'.

Artikel 26b

Het woord 'betrokkene' vervangen door 'gedetineerde'.

4. Conclusie

Op grond van wettelijke voorschriften en internationale verdragen concludeert de Raad dat de samenplaatsing van minderjarigen en volwassenen in strijd is met verschillende bepalingen, in het bijzonder met artikel 37c van het IVRK, dat het samenplaatsen van jeugdigen en volwassenen alleen toestaat als dat in het belang van het kind is.

De selectie- en plaatsingsprocedure is naar het oordeel van de Raad niet toereikend. De selectiecriteria voor plaatsing op een terroristenafdeling zijn algemeen van karakter of (te) ruim geformuleerd, terwijl de plaatsingsprocedure niet met de nodige waarborgen is omkleed.

De Raad signaleert verschillende bezwaren en risico's bij de bijzondere opvang voor terroristen, die in de toelichting bij de voorgestelde regeling niet of nauwelijks worden toegelicht of weerlegd. De Raad acht de veronderstelde doelmatigheid van de terroristenafdelingen daarom niet voldoende onderbouwd. Hierdoor wordt er naar het oordeel van de Raad een regime met verzwaarde detentieomstandigheden geïntroduceerd, terwijl het niet duidelijk is in welke mate het regime werkelijk bijdraagt aan de beoogde doelstelling: de vermindering van radicalisering tijdens detentie. Het is niet denkbeeldig dat de bijzondere opvang voor terroristen (verdere) radicalisering zelfs bevordert. Omdat deze gedetineerden op enig moment zullen terugkeren in de samenleving, vormt dit een bijkomende reden om de risico's nadrukkelijker te weerleggen.

Op grond van de hierboven genoemde standpunten en bezwaren adviseert de Raad om de bijzondere opvang voor terroristen niet in te voeren. De Raad is van oordeel dat de doelstellingen van de minister kunnen worden gerealiseerd met toepassing van de bestaande detentiemodaliteiten en handhaving van de bestaande regelgeving.

Voor zover de minister beslist om de terroristenafdelingen wel in gebruik te nemen, adviseert de Raad om de regeling tenminste zo te wijzigen dat de selectie- en plaatsingsprocedure in overstemming is met de procedure voor selectie en plaatsing in de EBI. Voorts dienen de voorgestelde selectiecriteria naar het oordeel van de Raad te vervallen. Tot slot adviseert de Raad om de detentiefasering niet tot het laatste jaar van de vrijheidsstraf of vrijheidsbenemende maatregel te beperken.

Bronvermelding

- Graaf, B. de, *Wanneer gaan ze nu eens met pensioen, De overheid, haar strijd tegen de terroristen en het onbekende effect daarvan*, NRC Handelsblad, 18 augustus 2006.
- Justitiële verkenningen, *Radicalisering en Jihad*, WODC, 2005, nr. 2.
- Mijnaerds, E.M., dissertatie *Richtlijnen voor een verdragsconforme jeugdstrafrechtspleging, 'Gelijkwaardig maar minderjarig'*, Kluwer, 1999.
- *Radicalisme en radicalisering*, NCTb, augustus 2005.
- Tweede Kamerstukken, 29 754, nr. 4.
- Tweede Kamerstukken, 28 463.
- Tweede Kamerstukken, KVR2040513400.
- *Van dawa tot jihad*, AIVD, december 2004.

In het kader van de voorbereiding van dit advies voerden de voorzitter en de secretaris van de adviescommissie een gesprek met mevr. drs. B. de Graaf voornoemd, thans werkzaam als onderzoeker aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.